

ГАМАРТОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ

HAMARTOLOGICAL CONCEPT OF INOKENTIY GIESEL

Актуальність теми. Актуальність комплексного аналізу гамартологічної концепції архімандрита Інокентія Гізеля зумовлена багатьма чинниками. Насамперед це дозволяє збагатити теоретико-методологічний ресурс не лише сучасної богословської думки, а й етики, соціальної філософії, політології, релігієзнавства та інших складових гуманітарної науки. Не менш важливим є звернення до інтелектуальної спадщини та духовно-культурної традиції представників ісихастського руху на українських землях з огляду на їхні суспільно-еклезіологічні та політичні візії.

Особливо гостро ці питання постають в умовах загарбницької війни православної півночі, тобто Московії, проти України та її помісної Православної Церкви й тотального нав'язування віроломної ідеології «русского міра», реалізація якого здійснюється за допомогою зброї, нечуваних досі військо-

Статтю присвячено релігієзнавчому та історико-богословському осмисленню змісту й провідних ідей гамартологічної концепції українського духовного інтелектуала XVII ст., одного із найяскравіших представників крила традиціоналістського ісихастського руху — архімандрита Інокентія Гізеля, українського християнського мислителя періоду пізнього модерну, чий релігійно-богословські погляди справили визначальний вплив на формування філософської думки в Україні доби бароко. Увиразнено суспільно-історичне тло й особливості світоглядних трансформацій, що визначили динаміку, зміст і ціннісний потенціал богословського мислення під впливом теоретиків та практиків ісихазму на етнічних теренах України. Акцентовуючи увагу на специфіці релігійно-філософського трактування важливих релігієзнавчих понять —

* Доктор наук із богослів'я, професор, проректор з наукової роботи та професор кафедри церковно-практичних дисциплін Київської православної богословської академії.

** Doctor of Theology, Professor, Vice-Rector for Research and Professor of the Department of Ecclesiastical and Practical Disciplines of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

вих злочинів, терору, що мають усі ознаки геноциду українського народу.

Урахування принципів і методів наукового дослідження не лише підтверджує гостроту потреби переоцінки багатьох історичних подій та явищ, серед яких чільне місце належить традиціоналістському крилу ісихастського руху на українських теренах, богословським ідеям, практиці подвижництва та благочестя його найяскравіших представників, а й актуалізує проблему ґрунтового аналізу змісту і провідних ідей їхнього вчення про суспільство та його структуру, про роль і місце людини у світі та конкретному середовищі, про гріх і його природу, походження, наслідки та практики спокутування, що в сукупності увиразнює більшість основних структурних компонентів християнської антропології та світогляду загалом.

У цьому контексті тема статті є актуальною, а обґрунтовані в ній дефініції, наукові узагальнення та висновки мають вагоме теоретичне й практичне значення.

Аналіз досліджень і публікацій. До джерельної бази дослідження передусім належить релігійно-богословський трактат «Мир з Богом людині». Водночас важливе місце ми відвели й творам інших ісихастів-традиціоналістів, а саме «Книжиці» Василя Суразького, полемічним творам Івана Вишенського, «Діоптрі» Віталія Дубенського тощо. Річ у тім, що вони не лише становили ідейно-змістову основу

релігійної віри, моралі та етики, здійснено релігієзнавчо-богословський аналіз учення Інокентія Гізеля про гріх та спробу узагальнити основні підходи до трактування природи та походження гріхів, їх класифікації тощо.

Обґрунтовано важливість якомога ширшого залучення теоретико-методологічного ресурсу та інтелектуальної спадщини теоретиків української ісихастської традиції в сучасний

релігієзнавчо-філософський академічний дискурс, оскільки вони своїми втворами не лише траєкторію, а й ідейно-ціннісну спрямованість тлумачення ключових дефініцій християнської релігійно-богословської та антропологічної думки.

Їхні науково-богословські трактати постають не лише цінними джерелами про становлення автентичного ісихазму на українських землях, але й глибокого розуміння його когнітивного, духовно-морального та виховного потенціалу.

Водночас вони слугують беззаперечними історичними свідченнями антиукраїнської національно-церковної стратегії та запопадливого сприяння поширенню ідеології Москви як третього Риму, яку РПЦ, вступаючи в третє тисячоліття, трансформувала в ересь «руського міра». В умовах сучасних викликів і важких випробувань війною російської федерації проти України, яку цілковито схвалює та підтримує патріарх Кирило

релігійно-богословської періоду модерну, а й визначили дух інтелектуальної праці Інокентія Гізеля, його сучасників та послідовників.

Для ширшої контекстуалізації гамартологічної думки Інокентія Гізеля корисними є погляди ісихастів-«практиків» Ісакія Борисковича, Іова Княгиницького, Іова Желіза (Почаївського) та ін. Певна річ, що кожен із них по-своєму трактує поняття релігійної віри, моралі, гріха, спокути тощо, проте морально-богословські сентеції цих християнських інтелектуалів, а водночас подвижників віри та благочестя виступають своєрідним теоретико-методологічним орієнтиром і ключем до декодування духовно-морального змісту вчення Інокентія Гізеля про гріх.

Історичне тло епохи модерну, життя та служіння Інокентія Гізеля досліджували чимало вчених у різних галузях української гуманітаристики та релігійно-філософської думки. Серед найвідоміших М. Грушевський, І. Костомаров, І. Франко. Дедалі більшої уваги творам фундаторів ісихастсько-традиціоналістичного богослів'я приділяють сучасні науковці, як-от владика Ігор Ісіченко, В. Балух, І. Гарат, П. Кралюк, М. Шкрібляк, а також упорядники тритомника вибраних творів Інокентія Гізеля З. Когут, Р. Пітч, Я. Стратій, М. Симчич М., Л. Довга, Н. Бондар [Гізель Інокентій, 2012].

Мета дослідження — визначити роль ісихастів-традиціоналістів у формуванні фундаментальних засад морального богослів'я та місця

Гундяєв, це має неабиякий суспільно-релігійний резонанс і запит на критичне осмислення й переоцінку.

А тому провідною ідеєю статті є також визначення ціннісної ролі впливу ісихазму на конституювання не лише ідейно-релігійної спрямованості мислення, а й на транспозиції ісихії в чернечій громаді та на загальносуспільному рівні, що, ми глибоко переконані, має доволі важливе значення, а надто ж коли йдеться про розвиток духовної культури українського народу та збереження його національної та релігійної ідентичності.

Ключові слова: аксіологія, богослів'я, ісихазм, релігійна віра, релігійна мораль, етика, гріх, гамартологія, гамартологічна концепція, архімандрит Інокентій Гізель.

The article is devoted to the religious and historical-theological reflection of the content and leading ideas of the hamartological concept of the Ukrainian spiritual intellectual of the 17th century, one of the brightest representatives of the wing of the traditionalist Hesihat movement – Innokenty Gisel – a Ukrainian Christian thinker of the late modern period, whose religious and theological views had a decisive influence on the formation philosophical thought in Ukraine during the Baroque era.

The socio-historical background and features of worldview transformations that determined the dynamics, content and value potential of theological thinking under the influence of theorists

в ньому гамартологічної концепції архім. Інокентія Гізеля як невід'ємних компонентів богословської думки модерної та барокової доби в контексті їхнього вчення про релігійну віру й мораль.

Мета зумовила розв'язання таких завдань:

- проаналізувати історичні передумови та світоглядні особливості становлення української національної релігійно-філософської думки доби модерну й бароко;
- у контексті змістового наповнення богословських понять «віра» і «мораль» визначити особливості Гізелевого вчення про гріх, його природу, специфіку класифікації та форми духовно-морального очищення (спокути);
- обґрунтувати ідейно-ціннісний потенціал методологічного підходу Інокентія Гізеля до класифікації гріхів, їх походження та джерел їх спокутування.

Виклад основного матеріалу.

Ісихазм — невід'ємна складова не лише теорії і практики богомислення та богопізнання, а й внутрішній імпульс, що формує основу християнської аскези. Ісихастський рух на теренах України-Руси — це каталізатор української релігійно-богословської думки передусім пізнього модерну та раннього бароко, хоч і не тільки. Адже, як зазначають дослідники, ідеї ісихазму залишаються провідним світоглядним вектором, а іноді й головною

and practitioners of hesychasm in ethnic areas of Ukraine are highlighted. Emphasizing the specifics of the religious-philosophical interpretation of important religious concepts – religious faith, morality and ethics – a religious-theological reflection of Innocent Gisel's teaching on sin was carried out and an attempt was made to generalize the main approaches to the interpretation of the nature and origin of sins, their classification, etc.

At the same time, they serve as indisputable historical evidence of the anti-Ukrainian national-church strategy and the incendiary promotion of the ideology of Moscow as the third Rome, which the Russian Orthodox Church, entering the third millennium, transformed into the heresy of the "Russian measure". In the conditions of modern challenges and severe trials of the war of the Russian Federation against Ukraine, which is fully approved and supported by Patriarch Kyrylo Gundyayev, this has considerable socio-religious resonance and a request for critical reflection and reassessment.

And therefore, the leading idea of the article is also the determination of the valuable role of the influence of hesychasm on the constitution of not only the ideological and religious orientation of thinking, but also on the transposition of hesychia in the monastic community and at the general level of society, which, according to our deep conviction, is of quite important importance, and moreover, when it comes to the development of the spiritual culture of the Ukrainian people and the preservation of their national and religious identity.

методологічною настановою для більшості українських релігійно-богословських шкіл та інтелектуально-духовних осередків і по сьогодні. Відомо також, що представники ісихатського традиціоналізму справили визначальний вплив на філософські погляди і світогляд багатьох відомих на весь світ українських християнських мислителів, таких як Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич та ін.

Key words: *axiology, theology, hesychasm, religious faith, religious morality, ethics, sin, hamartology, hamartological concept, Innocent Gisel.*

Серед інших заслуг визначальною є та, що вони, окрім суто інтелектуальної діяльності, запровадили в практику звільнення від пристрастей і гармонізацію людських відносин, запропонували ефективні рецепти та способи «збирання», «накопичення» й «генерування» духовних сил людини, а відтак і їх свідомого спрямування на досягнення своєї самості, наближення до Бога і, зрештою, з'єднання з Ним. Водночас практика скеровування розуму в серце постає як радикальна перебудова енергій і шлях до досягнення містичного екстазу завдяки внутрішньому спогляданню.

Та попри це, сучасні дослідники схиляються до думки, що саме архім. Інокентій Гізель є «батьком» малоросійського москвофільства, своєрідним предтечею ідеології українського малоросійства [Кралуок П., 2023]. Із цим можна погодитись, проте з певними застереженнями. По-перше, ще задовго до Інокентія Гізеля константинопольські канцеляристи на угоду Московії з її амбіціями Третього Риму стали нав'язувати православному світу імперсько-релігійну політичну термінологію, згідно з якою історично питома Русь-Україна ставала «Малою Росією»; по-друге, відновлення православної ієрархії відбувалося за наполяганням московської патріархії, але за умови, що ставлениками будуть лояльні до Московії духовні особи. Наприклад, митрополити Іов Борецький чи Ісайя Копинський, які, очоливши один за одним на нетривалий час Київську митрополію в боротьбі проти засилля унії, на думку деяких дослідників, спромоглися суттєво посилити москвоцентричні настрої серед київського духовенства та чернецтва, зміцнивши в такий спосіб позиції політичних ісихастів-традиціоналістів, і поставити їх на служіння церковно-релігійній політиці Московії [Шкрібляк М., 2016, с. 356]. Отже, з цього випливає, що архім. Інокентій Гізель — не предтеча, а один із ревних, хоч і суперечливих у своїх діях, послідовників ідеології малоросійського москвофільства, як наполегливо стверджує сучасний філософ і публіцист П. Кралуок [Кралуок П., 2023].

Відомо, що світоглядній культурі українського народу не характерне кардинальне протиставлення душі й тіла, що притаманне типовому християнському розумінню цієї не лише антропологічної, а й ідейно-богословської настанови. Така парадигма мислення зумовила загальну структуру середньовічної української релігійно-богословської та філософської думки: сенс буття — життя, щоб жити вічно; отже, змістом життя ставала постійна боротьба зі злом. За таких умов як загальнолюдське буття, так і індивідуальне життя кожного розгортаються в історичних реаліях, де суспільна та особиста моралі виступають особливим духовним камертоном, за яким належало звіряти власне служіння загальному благу всім, хто його створював чи ним користався. Таким чином, усе буття було охоплене та просякнуте християнським віровченням як цілісною світоглядною формою духовності.

Ця аксіологічна парадигма світогляду українців залишалася визначальною, по суті, аж до духовного поневолення спочатку московською, а згодом радянською імперією. І навіть пропри тотальний вплив ідеології *гомосовєтїкуса*, у якій звірина сутність москoviта виграє найбільшими антилюдськими вивертками базових інстинктів, цей характер філософствування українцям все ж таки вдалося зберегти. Жертовна боротьба українського народу за рідну землю, за звільнення від путінських ординців, гуманне ставлення до взятих в полон російських окупантів і т. ін. свідчить самі за себе.

На нашу думку, це пояснюється тим, що українці не втратили золоті ниті власного національно-духовного буття. Вони зуміли відродитися й стати на шлях плекання християнського образу людини, базованого на євангельській *καλοκαγαθία* та його церковно-доктринальній вищості над московсько-азійським казенно-схоластичним образом людини, уособленням якого є сучасний москoviт із його несамовитою агресією, українофобством і великоросійською одержимістю вихолощеного ідеологемами казенного православ'я постсекулярного ества.

Як не прикро констатувати, але цей образ значною мірою підживлювали українські інтелектуали-манкурти. Д. Донцов зауважував: «Вища ласка: можливість асиміляції, а тим самим і певного урівноправлення його панівної верхівки з панівною верхівкою пануючих, але тільки за умови повного його відречення від самостійного мислення та національного самоусвідомлення. Перед українськими верхами суспільства така зваба поставала не раз: у менш виразній формі, коли українська аристократія ста-

вала аристократією Великого князівства Литовського; вдруге — коли вона стала складовою частиною польського шляхетства; і втретє, коли їй запропоновано було стати частиною російської імперської машини. Народ при цьому опинявся під жорстоким гнітом, який чинився, перш за все, зусиллями власного, зденационалізованого панства» [Донцов Д., 1991, с. 7–8]. Найдієвішим інструментом асиміляції українського народу була Московська цареславна церква (офіційна назва — Російська православна церква). Цю традицію не вдалося зламати навіть повномасштабним вторгненням російської федерації та окупацією нею третини етнічних земель України. І знову ж таки через те, що вплив афілійованої з РПЦ «Української» православної церкви (Московського патріархату) залишається суттєвим і сьогодні.

З цього випливає, наскільки важливо завжди пам'ятати про історичні витоки й онтологічні джерела національного буття, про необхідність боротьби за збереження власної етнодержавної та релігійно-церковної ідентичності. І хоча в творчості ісихастів-традиціоналістів та передусім Інокентія Гізеля не так легко відшукати чіткі й надійні орієнтири на цьому шляху, адже вони тяжіли до московського покровительства, критичний аналіз і переоцінка їхніх богословських ідей, політичних поглядів та суспільного служіння важливі в контексті сучасних, детермінованих війною росії проти України трансформацій і ролі й місця в них «У»ПЦ (МП) з її феєсбешними ісихастами, особливо тих проти яких сьогодні українські державні інституції відкрили низку кримінальних справ за зраду та колабораціонізм тощо.

Інтелектуальна спадщина Інокентія Гізеля виплекана на ґрунті не менш складної, аніж теперішні трансформації, української минувшини. У другій половині грізного XVII ст. українське православ'я, за доволі влучними твердженнями дослідників, опинилося перед дилемою стратегічного вибору між «польським сарматизмом» і «московським месіанізмом» [Шкрібляк М., 2016, с. 156]. На жаль, шальки терезів остаточно схилилися на користь україноненависницької Московії. Щоправда, з моменту обрання митрополитом Київським печерського архім. Петра Могили цей процес вдалося дещо пригальмувати на користь української національної самобутності. На перешкоді поглинення Московською Церквою Української (Київської митрополії) стояв і наступник Петра Могили митрополит Сильвестр Косів. Але з часу підписання Переяславських домовленостей 1654 р. Б. Хмельницього з російським царем Олексієм Михайловичем ця тенденція суттєво посилилася.

У вирі вказаних подій формувався світогляд, викристалізувалися церковно-релігійні та суспільно-політичні візії Інокентія Гізеля, якого вважають теоретиком морального богослів'я на етнічних теренах України. Не заглиблюючись у дискусії, наскільки справедливим є таке твердження, ми, однак, вважаємо, що гамартологічна концепція, як і вчення про релігійну віру, мораль та богопізнання загалом, обґрунтовані ним у трактаті «Мир з Богом чоловіку» [Гізел I., 2012, с. 55–475], без перебільшення, заслуговують на дослідницьку увагу, адже вона справді лежить в основі православного морального та пастирського богослів'я.

Варто наголосити, що гамартологічна концепція Інокентія Гізеля має ціннісний і морально-виховний потенціал не лише в контексті богословської думки, а й релігієзнавства, етики, соціальної філософії тощо, не кажучи вже про її суто педагогічну та морально-виховну спрямованість. Адже мислитель відводить у ній важливе місце для формулювання практичних порад і методів самостійної оцінки категорії гріха, визначення ступеня їх важкості тощо. Так само ретельно він обґрунтував конкретні поради й настанови щодо самодисципліни й того, як самому накласти на себе об'єктивну покуту, щоб не втратити спасіння й вічного життя.

У вказаному контексті Інокентій Гізел поділяє всіх людей на морально досконалих і недосконалих. Перші — це ті, хто в любові міцно з'єднався з Богом. Тому вони менше грішать, менше порушують Божі Заповіді та інші релігійно-моральні норми й приписи. Такі люди, що дуже важливо, не виступають спокусою для інших. Друга категорія — люди, які або самі грішать, або спокушають інших до переступу волі Божої. Але, як правило, вони добре вправляються і в першому, і в другому [Гізел I., 2012, с. 89].

Водночас Інокентій Гізел наголошував, що коли людина чинить гріх, вона посягає передусім на найвищу цінність — Бога. Прикметно, що в цьому ж ряду стоїть також людина, її життя та здоров'я. До структури аксіологічної системи мислителя належали також мудрість (знання), праця, творення добра, боротьба за справедливість, честь людини та її добре ім'я, мир, правда, вірність і чистота духовна й тілесна. Це чесноти, що їх охороняє Закон Божий. Той, хто посягав на ці цінності, грішив смертельними гріхами.

За нашими спостереженнями, Гізелева гамартологічна концепція багато в чому перегукується з ученням про гріх Йоаникія Галятовського (1620–1688). Це природно, адже вони жили й тво-

рили майже в один час. Однак трактат Й. Галятовського з промовистою назвою «Гріхи розмаїті» [Галятовський І., 1985, с. 372–387] вийшов уже по смерті І. Гізеля, а «Мир з Богом чоловіку» 1669 р.

Оригінальним є твердженням Інокентія Гізеля про те, що гріх має різну природу і різні ступені важкості. Тому він суворо й послідовно дотримується концепції, в основу якої поклав ідею цілковитої відповідальності людини лише за добровільно й навмисно скоєне беззаконня. Із цього випливає, що важкість гріха полегшують незалежні від людини непереборні обставини, які або позбавляють волю здатності діяти, або ж змушують її вчиняти всупереч власній вільній волі, яка насправді тяжіє до добра й благочестя. Серед цих обставин теолог називав найперше потьмарення розуму (божевілля). Він підкреслював, що людина, опинившись у такому стані, не здатна себе опанувати, скерувати в правильне русло дух, волю, розум, серце, оскільки вона перебуває в тенетах інших сил. Від відповідальності людину звільняє також і зовнішній примус, однак лише за умови, що совість (сумління) не приймає гріха, а засуджує вчинок (вчинки), до яких вона змушена була вдатися під примусом, загрозою смерті тощо.

У гамартологічній системі Гізеля на першому місці стоять гріхи, які є порушенням релігійно-моральних норм, Божих і церковних заповідей. А тому, класифікуючи гріхи, він їх умовно ділить на гріхи проти віри, проти надії і проти любові. Звісно, віру, надію, любов він трактує в морально-богословській площині як християнські чесноти, а не в контексті психологічної науки. Отже, Інокентій Гізель вважав, що основним гріхом проти віри є ересь. Людина, яка спілкується з еретиками, поділяє їхні релігійно-богословські погляди, допомагає їм тощо, грішить цим тяжким гріхом. До еретиків Гізель відносив усіх, хто мав слабкі богословські знання, був духовно не сформований, але при цьому виявляв цікавість до книг «еретичних, заборонених» [Гізель І., 2012, с. 116]. Проте в Інокентія Гізеля не було сміливості чітко вказати, хто такі еретики. Та й не дивно, адже він жив і творив у надскладний для України період, коли «Русь нищила Русь». Між тим, із його трактату «Мир з Богом чоловіку» не важко зрозуміти, що всі неправославні — еретики. Зауважимо при цьому, що автор статті має власні міркування з цього приводу і вони не такі категоричні.

Провідний посыл концептуалізації гріхів проти інших двох морально-богословських чеснот — надії та любові — архім. Інокентій Гізель зводив до усвідомлення таких максимум: гріх про-

ти надії виявляється через втрату надії на Боже милосердя та невпевненість у перспективі спасіння; гріхи проти любові — це легковажність у справі благочестя, не благоговійний стан під час молитви тощо [Гізель І., 2012, с. 117]. У душі Євангелія та морального вчення Церкви про багатого юнака, який, спокушаючи, запитував в Ісуса Христа, що йому ще належить зробити, окрім виконання Божих Заповідей, щоб успадкувати вічне й блаженне життя (Мф. 19, 16–26), Гізель трактує гріхи проти любові: «Чи волів і готовий був при якомусь земному добрі повсякчас бути, аніж по смерті з Богом вічним насолоджуватися? [Гізель І., 2012, с. 117]. Якщо ця прив'язаність до земного більша, аніж до небесних благ, або наявна зневіра чи найменший сумнів в існуванні Царства Божого — це гріхи проти всіх християнських чеснот: віри, надії та любові разом узятих [Гізель І., 2012, с. 116].

У Гізелевій гамартологічній системі важливе місце відведено виразненню природи й суті гріхів проти Декалогу (Десяти Заповідей Божих), а також проти заповідей Церкви.

Що стосується тлумачення Декалогу й переліку гріхів проти зазначених в ньому Божих Заповідей, то їх Інокентій Гізель описав у світлі головної богословської праці митрополита Петра Могили — Великого Катехизису, або «Православного ісповідання віри» (у Яській редакції 1643 р.), і т. зв. Малого Катехизису, або «Зібрання короткі науки про артикули віри», затвердженого Київським собором 1640 р.

Чи то з суто формального погляду, чи то з метою надати більшого значення церковним заповідям, автор трактату доводить їхню кількість також до десяти:

- Відвідувати Божу службу в недільні та святкові дні.
- Дотримуватися посту в установлений час.
- Шанувати духовних осіб.
- Своєчасно забезпечувати щорічний парафіяльний податок на утримання священника.
- Сповідатися та причащатися принаймні раз на рік.
- Не читати єретичних книг.
- Молитися за владу.
- Слухатися й коритися духовенству.
- Не використовувати церковного майна на мирські потреби.
- Не брати і не здійснювати шлюб у заборонені дні [Гізель І., 2012, с. 121].

Однак впадає в око, що мало не кожна з цих заповідей деталізує види гріхів проти десяткох біблійних заповідей, або якщо

говорити більш спрощено, але точно, то в цих «церковних» заповідях акцент зроблено на потребах тих, хто за покликанням мав би служити, а не чекати, щоб служили їм.

Заслуговує на увагу та частина трактату, у якій подано чіткий перелік гріхів, до яких вдаються священнослужителі та миряни під час звершення церковних Таїнств; смертних гріхів; гріхів проти Духа Святого; гріхів, які кличуть помсту з Неба. Але чи не найцікавішою частиною «Миру з Богом чоловіку» є концептуалізація гріхів різних станів: духовенства, магнатерії, шляхти, панів, вельмож, купців, ремісників та ін.

Ці та інші аспекти гамартологічної концепції Інокентія Гізеля, що стали каркасом, ідейно-методологічною основою його морального богослів'я, мають стати предметом релігієзнавчої об'єктивної з багатьох причин, а передусім у зв'язку з її потужним когнітивним та морально-виховним потенціалом, актуалізація якого за сучасним умов постає як ніколи гостро.

Висновки.

Узагальнюючи теоретичний потенціал та наукові результати богословської об'єктивної гамартологічної концепції Інокентія Гізеля, ми дійшли таких висновків:

Мислитель не абсолютизував релігійно-моральні норми, а закликав зважати на обставини, за яких скоєно гріх.

Згідно з Гізелевою гамартологією, гріхом є і вчинок, і бездіяльність. Водночас не всі проступки, які вважаються гріховними й аморальними, обов'язково є такими. Якщо їх скоєно за незалежних від людини обставин, їх не можна вважати гріховними та аморальними. Наприклад, якщо йдеться про відвідання богослужіння у свята, то є обставини, за яких миряни можуть не брати в них участі без жодного докору сумління, а саме коли у свято є невідкладна робота на полі, в саду чи на городі; коли по дорозі до храму хтось може чигати на твоє життя або існує ймовірна загроза життю та здоров'ю.

Автор «Миру з Богом чоловіку» допускав можливість крадіжки і навіть убивства, якщо це конче необхідно для захисту та порятунку життя (власного й життя ближнього), майна (свого і будь-кого, хто став жертвою) тощо.

Сповідь, покаяння, спокута та причастя — поняття, які доповнюють гамартологічну систему Інокентія Гізеля, забезпечуючи їй структурну функціональність та цілісність. Тому гамартологічна концепція мислителя посідає чільне місце в моральному богослів'ї, а її автор цілком заслуговує на статус засновника морального богослів'я як складової богословської науки.

1. Галятовський І. Гріхи розмаїтти / упор. І. П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1985. С. 372–387.
2. Гізель І. Мир з Богом чоловіку / пер. Р. Кисельов / редактор-упор. Л. Довга. Т. 1. Кн. 1. Київ-Львів: Свідчадо, 2012. С. 55–475.
3. Гізель, Інокентій. Вибрані твори: у 3 т. Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України [та ін.]. Київ-Львів: Свічадо, 2009–2012. Т. 3 : [Дослідження та матеріали] / [З. Когут, Р. Пітч, Я. Стратій та ін.]. 2011. 449 с.
4. Донцов Д. Дух нашої нації. Серія «Життя і чин». Ч. 2. Вид. 2-е. Дрогобич: Відродження, 1991. С. 7–8.
5. Крالیук П. Інокентій Гізель — «батько» малоросійського москвофільства. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/02/22/162407/>
6. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси: монографія. 2-ге вид. доп. Чернівці: Наші книги, 2016. 400 с.

-
1. Galiatovskiy I. Hriky rozmaytuy / upor. I. P. Chepiha. Kyiv: Naukova dumka, 1985. S. 372–387.
 2. Gizel I. Myr z Bohom choloviku / per. R. Kyselov / redaktor-upor. L. Dovha. T. 1. Kn. 1. Kyiv-Lviv: Svidchado, 2012. S. 55–475.
 3. Gizel, Inokentii. Vybrani tvory: u 3 t. In-t filosofii im. H. Skovorody NAN Ukrainy [ta in.]. Kyiv-Lviv: Svichado, 2009–2012. T. 3 : [Doslidzhennia ta materialy] / [Z. Kohut, R. Pitch, Ya. Stratii ta in.]. 2011. 449 s.
 4. Dontsov D. Dukh nashoi natsii. Serii «Zhyttia i chyn». Ch. 2. Vyd. 2-e. Drohobych: Vidrodzhennia, 1991. S. 7–8.
 5. Kraliuk P. Inokentii Hizel — «batko» malorosiiskoho moskvofilstva. *Istorychna prava*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/02/22/162407/>
 6. Shkribliak M. «Tserkovnyi Pereiaslav» na tli uniinykh kolizii i polityko-ideolohichnykh stratehii rannomodernoi Ukrainy-Rusy: monohrafiia. 2-he vyd. dop. Chernivtsi: Nashi knyhy, 2016. 400 s.